

Hugh Wilford: America's Great Game: The CIA's Secret Arabists and the Shaping of the Modern Middle East.

1. vydání. New York: Basic Books, 2013, 342 stran, ISBN 978-0-465-01965-6.

Hugh Wilford je profesorem historie na *California State University* v *Long Beach*. Dlouhodobě se zajímá o historii tajných služeb a jeho kniha *America's Great Game* kupodivu představuje vůbec první americký pokus o syntetickou akademickou monografii o prvopočátcích působení amerických tajných služeb na Blízkém východě během mimořádně dramatického období let 1916 až 1958. Jelikož zde v této době došlo k radikálním geopolitickým změnám a také k hluboké transformaci americké politiky i její pověsti, kniha zájemcům o mezinárodní vztahy či blízkovýchodní region slibuje nevšední čtení. Očekávání čtenáře mohou být vysoká i díky pozitivním hodnocením knihy ze strany renomovaných badatelů zabývajících se historií moderního Blízkého východu, jako je například Eugene Rogan, autor monumentálního svazku *The Arabs: A History* (2009).

Čtenáře fascinovaného světem tajných služeb a výkonných agentů je však zapotřebí předem varovat. Kniha – primárně určená akademikům se specializací na historii mezinárodních vztahů či blízkovýchodního regionu – není příběhem o všemocné CIA, která ze skrytosti tahá za nitky a efektivně manipuluje vývojem regionu v zájmu USA. V tomto smyslu je tedy podtitul knihy *Shapping of the Middle East* zavádějící. Vedle dílčích úspěchů CIA je totiž kniha příběhem jejich neúspěchů, amatérismu, frustrací agentů a bumerangových efektů, jež jejich akce přinášejí. Wilford žánr knihy vydává za skupinovou biografii (s. xxi) – detailně až intimně v ní sleduje životní příběhy představitelů dvou zakládajících generací amerických blízkovýchodních špiónů, přičemž se zaměřuje na analýzu jejich osobních motivací, postojů, problematických vztahů s vládou a rozdílných sociálních prostředí, z nichž vyšli.

Uchopení historie blízkovýchodní sekce CIA skrze biografie jejich vůdčích osobností je přitom strategie, která patrně vychází z (ne)dostupnosti pramenů. Wilford čtenáře na tento problém férově upozorňuje hned v předmluvě. Většina relevantních svazků CIA byla zničena nebo je stále klasifikována jako tajná, autorovi se tak podařilo získat přístup pouze do osobních složek tří hlavních hrdinů knihy, agentů Milese Copelanda a Kima a Archieho Roosevelta. Dostal se však do archivů několika prezidentských knihoven, Amerického národního archivu (*US National Archives*) a archivu americké vlády (*State Department*), v nichž se dopátral neklasifikovaných oficiálních záznamů o tajných operacích CIA. Podobně úspěšně pátral také v britských archivech, jelikož řada operací byla prováděna ve spolupráci s Brity nebo jimi byla monitorována. Výrazným zdrojem mapujícím profesní život agentů byla také jejich bohatá osobní korespondence s kolegy a rodinou. Problematičtějším zdrojem byla jejich bohatá literární činnost ve výslužbě, protože jejich svědectví určená pro širší veřejnost obsahují mnoho rozporných tvrzení: Kim Roosevelt popsal svou roli při převratu v Íránu v knize *Countercoup* (1980), Archie Roosevelt sepsal autobiografii *Lust of Knowing* (1988) a literárně nejúspěšnější Miles Copeland rovnou dva autobiograficky laděné špiónážní bestsellery *The Game of Nations* (1979) a *The Game Player* (1989). Wilford se nakonec uchýlil i k takovým zdrojům, jako je oblíbená dětská četba agentů nebo rozhovory s jejich potomky a přáteli, protože ani jeden z klíčových aktérů jeho knihy již nežije.

První část knihy s názvem „*Pre-Game, 1916–1947*“ (s. 3–73) představuje rozpačité prvopočátky špiónážních aktivit Spojených států v regionu Blízkého východu a především počátek dlouhodobého napětí mezi dvěma typy tehdejších agentů: americkými protestantskými misionáři fascinovanými arabskou kulturou se sklonem k politickému moralizování a idealismu, a naopak agenty z vyšších amerických vrstev vychovanými k účtě

k britské imperiální kultuře libující si v realismu, službě vlasti, dobrodružství a hraní mezinárodněpolitických her.

Tradice amerických misionářských aktivit v arabském světě sahá podle Wilforda až do 19. století. Misionářům se sice konverze muslimů nedařila, nicméně sami si region zamilovali díky mnohaletým pobytům a hluboké obeznámenosti. V regionu se proto snažili pomáhat, když například založili mimořádně kvalitní *American University in Beirut* (AUB), kde profesori navázaní na misionáře vyučovali v arabštině, takže se posluchařkami šířily americké ideje. A to včetně ideje nacionalismu, který byl podpořen arabskou revoltou proti Osmanské říši během první světové války a prezidentem Wilsonem s jeho právem národů na sebeurčení. Typickým reprezentantem tohoto sociálního typu amerických agentů byl William Alfred Eddy, který se narodil v roce 1896 protestantským misionářům v Libanonu. Vyrůstal s arabskými dětmi ze sousedství, mluvil plyně arabsky a bezchybně recitoval Korán. Univerzitu vystudoval v USA a poté se vrátil jako profesor působící na další vyhlášené americké univerzitě v regionu, *American University in Cairo* (AUC). Do špionáže vstoupil jako mariňák za druhé světové války, když z marockého Tangeru tajně připravil americkou invazi do severní Afriky (8. 11. 1942), jež byla v rukou vichistické Francie.

Právě v Maroku se začal uplatňovat také druhý typ agentů, těch vychovaných v britské imperiální tradici. Po boku generála C. S. Pattona se zde vylodil a do ulic Casablanky krátce poté slavnostně vstoupil Archibald Bullock Roosevelt (nar. 1918) pocházející z rodiny bývalého prezidenta Theodora Roosevelta. Vyrůstal na arabských pohádkách *Tisíce a jedné noci* a v dětství byl obklopen knihami obklopen přítele, britského spisovatele Rudyarda Kiplinga, líčícími „břimě bílého muže“ při dobrodružné správě Orientu. Archie se po vylodění v Maroku vypracoval jako tlumočník a poté se díky zájmu o místní obyvatelstvo spřátelil s celou generací arabských nacionalistických vůdců. Ke stejnému typu agenta pak patřil i bratranec Archieho, Kermit Roosevelt (nar. 1916). Také on byl od dětství vystaven vlivu „orientalismu“ a do arabského světa vstoupil přes idealizovanou britskou imperiální kulturu, přičemž celoživotní přezdívku Kim získal na základě názvu jedné z Kiplingových knih.

Institucionální základy americké špionáže na Blízkém východě byly podle Wilforda položeny právě během druhé světové války, kdy byla zřízena pobočka *Office of Strategic Services* (OSS) v Káhiře (1943). Organizaci vedl William J. Donovan, rodinný přítel Rooseveltových, a káhirské pobočce šéfoval akademický arabista a pozdější děkan AUB, Stephen Penrose. Pod jeho vedením v Káhiře začali svou profesionální dráhu agentů-arabistů oba mladí Rooseveltové, kteří si rychle získávali přátele mezi Araby, kamkoliv přišli. Právě američtí misionáři, akademici z AUB či AUC a archeologové pracující v terénu se uplatnili jako informátoři znalí místních poměrů či jako profesionální agenti. OSS v Káhiře sice se svými zhruba třiceti agenty na plný úvazek vybudovala síť asi 500 informátorů a do konce války vypracovala 5000 zpráv. Američané však byli ve špionáži chápáni jako amatéři, každý káhirský taxikář prý věděl, kde mají centrálu. Sami Američané vzhlíželi k Britům, kteří však jejich přítomnost nesli nelibě jako nechtěnou konkurenci.

Krátce po válce však americká politická elita nepřála vzniku centrální zpravodajské služby. Prezident Harry Truman se obával zneužití příliš velkého a mocného státu k omezení svobod občanů a morálně se pohoršoval nad evropským sklonem k intrikám, přičemž se slovy „nechci budovat gestapo“ zrušil OSS (1. 10. 1945; viz s. 55). CIA proto vznikla až pod tlakem studenoválečné konfrontace, a to na základě *National Security Act* (1947), kdy již byla pro agenty-arabisty otázkou prvořadého významu budoucnost Palestiny. Jedna z prvních písemných analýz nově vzniklé CIA s názvem *The Consequences of the Partition of Palestine* (1947) prorocky varovala před důsledky americké podpory židovského státu: chronickým a dlouhodobým ozbrojeným nepřátelstvím Arabů a Židů, destabilizací arabského světa a poškozením dosud výborné pozice a pověsti Američanů. Trumanova administrativa však vznik Izraele pod tlakem veřejného mínění a sionistické

kampaně v USA podpořila. Na protest proti této politice pak z CIA a veřejných služeb frustrovaně odešla řada předních arabistů z první generace agentů-misionářů: William Eddy, Harold Hoskins či Stephen Penrose.

Ve druhé části knihy „*Warm-Up, 1947–1949*“ (s. 77–112) Wilford podrobně rozebírá dvě témata: neoficiální manifest tehdejších agentů-arabistů v podobě knihy Kima Roosevelta s názvem *Arabs, Oil, and History* (1947) a učebnicový vojenský převrat, jenž se odehrál v Sýrii (1949) a poté se stal vzorem řady dalších blízkovýchodních převratů i nekončících spekulací o skryté roli Američanů. V tomto mezidobí nebylo stále jasné, zda bude nově zřízená CIA pokračovat v kurzu OSS a podporovat arabskou nezávislost, nebo naopak naváže na britský imperialismus a vměšování do vnitřních záležitostí Arabů. Kim Roosevelt se stavěl za kontinuitu s OSS, když ve své knize obviňoval britský imperialismus z vytváření tajného impéria, tajné policie a tajných armád v arabském světě. Výsledkem je podle něj zaostalost a sociální polarizace arabských společností, kde proti sobě vesměs stojí bohatá vládnoucí klika podporovaná, ochraňovaná a placená Brity na straně jedné a zbídačené obyvatelstvo na straně druhé. Ze vzteku mas namířeného proti Západu a z prostředí výhodného pro demagogy všeho druhu mohou profitovat především komunisté a Sovětský svaz. Nastupující Spojené státy proto mají přijít s alternativním modelem založeným na respektování zájmů arabských zemí, na podpoře nových vůdců-modernizátorů a na snaze pomoci s ekonomickým rozvojem „malým Marshallovým plánem“, který je chápán jako předpoklad demokratizace a jako zbraň proti pronikání komunismu. Američané přitom mohou využít svou výbornou pověst, osobní vztahy s nastupujícími arabskými nacionalisty, své četné nevládní instituce v regionu jako AUB či AUC nebo neméně úspěšné firmy jako ARAMCO, která v Saúdské Arábii vybudovala letiště, školy, nemocnice, silnice a v Dhahranu založila americkou kolonii, přičemž její manažeři běžně nocují ve stanu obdivovaného krále Ibn Saúda.

Poprvé tuto koncepci CIA v praxi otestovala v roce 1949 v souvislosti s převratem v Sýrii, který vedl tamní náčelník generálního štábu, kurdský plukovník Hosní Zaim. Američanům se jevil jako onen hledaný vůdce-modernizátor, když jim vyličil své plány: pozemková reforma ukončující feudalismus, reforma soudů a školství ukončující vliv islámských duchovních a přechodná desetiletá diktatura, jež zaostalý národ připraví na přechod k demokracii. Wilford nicméně tvrdí, že role CIA na převratu byla sekundární, ačkoli diktátor poté podezřele rychle schválil řadu proamerických opatření (podpis odkládané smlouvy o ropovodu, zlepšení vztahů s americkými spojenci Tureckem a Izraelem, zatýkání komunistů a sovětských agentů). S nápadem přišel Zaim, CIA zastoupená šéfem damašské kanceláře Milesem Copelandem ho znala a schvalovala (stejně jako Britové) a americký vojenský atašé Steve Meade byl se Zaimem v intenzivním a přátelském styku, přičemž mu patrně poradil s některými detaily převratu. Ten se pak uskutečnil (30. 3. 1949) doslova učebnicově, takže byl poté mnohokrát kopírován: noční zatčení prezidenta a premiéra, obsazení rádia, telefonní ústředny, policejních služeben a klíčových křižovatek armádou, přičemž ráno je již probouzejícím se Syřanům z rádia předčítáno předem nahrané komuniké o tom, že mají novou a lepší vládu. Bumerangový efekt převratu měl tu podobu, že Zaim sice moc snadno získal, ale bez širší sociální základny režimu ji zase rychle ztratil po převratu, který byl proveden jako přes kopírák. Výsledkem byla nestabilita celého regionu. Mnoho dalších kapitánů a poručíků se totiž nechalo zlákat vidinou snadného uchopení moci i v jiných zemích. Navíc se začala pomalu měnit pověst Američanů dosud chápaných pozitivně jako misionáři, lékaři či profesori, nově však jako špioni a agenti.

Třetí část knihy s poněkud zavádějícím názvem „*Winning, 1949–1956*“ (s. 113–216) se zabývá rolí CIA na změně režimu v Egyptě a Íránu, ale také skrytým působením v samotných Spojených státech, jež *de facto* porušovalo zákony USA.

Pokud jde o převrat vedoucí k odstranění demokraticky zvoleného iránského premiéra Mosaddeka (1953), pro Wilforda je klíčové, že nejpозději zde se arabisté z CIA zpronevěřili svému principu podporovat progresivní vůdce usilující o pozvednutí blízkovýchodních

národů a o jejich samostatnou pozici v mezinárodních vztazích. Přebvat sice vymysleli Britové, jmenovitě jej poprvé navrhli dva profesoři, Ann Lambton (University of London) a Robin Zaehner (Oxford). Nicméně Britý Mosaddek preventivně vykázal ze země, takže jejich roli v terénu převzali Američané, kteří se pod vlivem britského našeptávání začli obávat stupňujícího se chaosu a nástupu iránských komunistů. Klíčovou roli poté sehrál Kim Roosevelt, který přesvědčil šáha, aby odvolal premiéra, čímž vyvolal ústavní krizi, jež vedla k eskalaci demonstrací a k souboji vojenských jednotek s různou loajalitou. Mosaddek vývoj zkomplikoval, když pozatýkal spiklence, kteří ho měli zatknout. Americký prezident se poté snažil zdánlivě ztracenou operaci odvolat, což však Kim ignoroval, iránský generál Zahedi úspěšně dokončil převrat a šáh se triumfálně vrátil z dočasného exilu v Itálii. Krátkodobě jde o úspěch, operace TP-AJAX je patrně jedinou akcí CIA na Blízkém východě, jež skutečně přivodila změnu mocenské elity. Dlouhodobě je ale podle Wilforda fiaskem generujícím další antiamerikanismus, který vyvrhel na povrch během iránské revoluce (1978–1979). Euforie v řadách CIA navíc vedla k přesunu aktivit od zápolení se Sověty v Evropě k třetímu světu a především k odklonu od sběru a analýzy informací ke skrytým operacím, které prosazoval její šéf Allen Dulles (1953–1961). Úspěch z Teheránu se však nepodařilo nikde opakovat, protože pro to chyběly podmínky; vesměs šlo o absenci silné a dostatečně zorganizované opozice, která by převrat podpořila.

Nejzajímavější kapitoly této části knihy se ovšem týkají role CIA v Egyptě, především přátelských vztahů arabistů-agentů s prezidentem Násirem, což však i přes veškeré úsilí nakonec nevedlo ke zformování lepších americko-egyptských vztahů. Když v egyptských městech v lednu 1952 vypukly protibritské nepokoje, Američané se opět obávali toho, že chaos využijí komunisté a SSSR. Kim Roosevelt proto odletěl za králem Farúkem a přesvědčoval ho, aby neodkladně provedl radikální reformy jako prevenci hrozící revoluce. Mimochodem takovouto tajnou „kryptodiplomaci“ CIA Wilford mnohokrát označuje za problematickou, protože vede ke křížení kompetencí CIA a ministerstva zahraničí, což pak v terénu způsobuje konflikty mezi velvyslanci a agenty a znevěrohodňuje protiřečící si Američany. Farúk navzdory slibům reformy nepodnikl, takže Američané vsadili na Násira a jeho Svobodné důstojníky, kteří po převratu pozatýkali egyptské komunisty a v dlouhodobém výhledu slibovali modernizaci a demokratizaci. Kromě toho agenti v Násirovi správně odhadli vůdce, jehož vliv přesáhne hranice Egypta, takže ho chtěli mít ve studené válce na své straně.

Poslední část knihy „*Losing, 1956–1958*“ (s. 217–299) líčí neúspěchy CIA ve všech blízkovýchodních zemích, a to včetně amatérských snah o další převrat v Sýrii (1956) či pokusů zprostředkovat tajná jednání o míru mezi Izraelem a jeho arabskými sousedy. Wilford se domnívá, že tehdejší agenti-arabisté měli dodnes nepřekonané osobní kontakty, hlubokou znalost a výborné informace o dění v regionu. Kromě toho jejich tajné mírové iniciativy anticipovaly pozdější úspěšnější iniciativy pro Palestinu. Autor hodnotí pozitivně také důraz na nevojenské akce, což kontrastuje s dnešním spoléháním USA na hrubou vojenskou sílu. Hlavním fiaskem však bylo, že nakonec zopakovali variantu britské imperiální velké hry, kterou zpočátku tak kritizovali.

Recenzovaná kniha je hodnotným příspěvkem k bádání o počátcích americké politiky vůči blízkovýchodnímu regionu, která zpočátku vypadala výrazně jinak než dnes. Vhodně tak doplňuje knihy dalších autorů, jako je James Barr a jeho úspěšná monografie *A Line in the Sand* (2011), které analyzují soupeření upadajících evropských velmocí v témže období a roli nastupujících Spojených států poněkud upozadují. Omezení knihy jsou dána především nedostupností všech relevantních pramenů. Výsledkem je pak autorova tendence vykreslovat osobnosti a sociologické profily jednotlivých agentů, aniž by k takovému psychologizování tematiky měl akademickou průpravu. S tím souvisí další problém, totiž že v knize kvůli nedostupnosti archivů nepadne jméno jediného sovětského agenta a celkově jsou Sověti zcela upozaděni i přes to, že se velká část děje odehrává v době vrcholící studené války a zdůrazňovaná hrozba komunismu je motivací, kterou Wilford vysvětluje

RECENZE

většinu operací CIA. Kniha proto ponechává skutečně mnoho otazníků pro další výzkum, který však bude čelit týmž problémům jako výzkum Wilfordův. Autor však na četná bílá místa dosavadního poznání čtenáře systematicky upozorňuje a mimořádně poučená diskuse o slabinách jednotlivých alternativních interpretací, opřená o dostupné materiály, tvoří stěžejní část celé jeho knihy.

Karel Černý

Literatura

- Eugene Rogan (2012): *The Arabs: A History*. London: Penguin Books.
- James Barr (2011): *A Line in the Sand: Britain, France and the Struggle that Shaped the Middle East*. London: Simon and Schuster.